

Kartoitus restoratiivisen oikeuden käytännöistä vihariköksissa

Oikeusministeriön julkaisuja, Selvityksiä ja ohjeita 2022:13

Kartoitus restoratiivisen oikeuden käytännöistä viharikoksissa

Milla Aaltonen

Oikeusministeriö Helsinki 2022

Julkaisujen jakelu

Distribution av publikationer

**Valtioneuvoston
julkaisuarkisto Valto**

Publikations-
arkivet Valto

julkaisut.valtioneuvosto.fi

Julkaisumyynti

Beställningar av publikationer

**Valtioneuvoston
verkkokirjakauppa**

Statsrådets
nätbokhandel

vnjulkaisumyynti.fi

Oikeusministeriö

CC BY-SA 4.0

Osaavat-hanke on saanut rahoitusta Euroopan Unionin perusoikeus-, tasa-arvo- ja kansalaisuusohjelmasta (2014–2020).

Julkaisun toteuttaja vastaa julkaisun sisällöstä, eikä julkaisun sisältö edusta Euroopan komission kantoja tai näkemyksiä.

ISBN pdf: 978-952-400-430-5

ISSN pdf: 2490-0990

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto

Helsinki 2022

Kartoitus restoratiivisen oikeuden käytännöistä viharikoksissa

Oikeusministeriön julkaisuja, Selvityksiä ja ohjeita 2022:13		Teema	Selvityksiä ja ohjeita
Julkaisija	Oikeusministeriö		
Tekijä/t Kieli	Aaltonen, Milla; suomi	Sivumäärä	34
Tiivistelmä	Kartoituksen tavoitteena on selvittää, millaisia restoratiivisen oikeuden käytäntöjä ja muita rikosprosessille rinnakkaisia tai sitä täydentäviä toimintatapoja eri maissa on käytössä. Raportti on toteutettu osana oikeusministeriön koordinoimaa Osaavat-hanketta, jossa pyritään tehostamaan viharikosten vastaista työtä. Raportin tavoitteena on tukea tätä työtä tuomalla esiin niitä mahdollisuuksia ja haasteita, joita restoratiivisen oikeuden menetelmiin liittyy. Kartoituksen perusteella vaikuttaa siltä, että joissain maissa restoratiivisen oikeuden menetelmien käyttöä viharikoksissa on kehitetty systemaattisemmin kuin Suomessa. Näitä kokemuksia olisi tärkeää hyödyntää mm. sovittelijoiden ja muiden ammattilaisten koulutuksen kehittämisessä. Myös tiedonkeruuta viharikosten sovittelusta on kehitettävä, jotta saadaan lisätietoa vihamotiivin sisältämien tapausten määrästä ja laadusta. Lisäksi olisi tärkeää tutkia uhrien kokemuksia prosessista.		
Asiasanat	viharikokset, restoratiivinen oikeus, sovittelu, vihapuhe		
ISBN PDF	978-952-400-430-5	ISSN PDF	2490-0990
Julkaisun osoite	https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-400-430-5		

Kartläggning av praxis för reparativ rättvisa vid hatbrott

Justitieministeriets publikationer, Utredningar och anvisningar 2022:13		Tema	Utredningar och anvisningar
Utgivare	Justitieministeriet		
Författare	Aaltonen, Milla;	Sidantal	34
Språk	finska		
Referat	Avsikten med kartläggningen är att undersöka vilken praxis för reparativ rättvisa och vilka övriga arbetssätt som finns i olika länder och som är parallella med straffprocessen eller kompletterar straffprocessen. Rapporten är ett led i projektet Osaavat som samordnas av justitieministeriet. Avsikten med projektet är att effektivisera arbetet mot hatbrott. Målet med rapporten är att stödja detta arbete genom att rikta uppmärksamhet på möjligheterna och utmaningarna i anslutning till reparativ rättvisa. Baserat på kartläggningen verkar tillämpningen av olika metoder inom reparativ rättvisa ha utvecklats på ett mera systematiskt sätt i vissa länder jämfört med Finland. Det är viktigt att man drar nytta av dessa erfarenheter bland annat när man utvecklar utbildningen för medlare och andra yrkesmänniskor. Även insamlingen av data om medling behöver utvecklas för att det ska finnas ytterligare information om antalet fall där ett hatmotiv ingår och av vilken art dessa fall är. Dessutom är det viktigt att undersöka vilka erfarenheter offren har av processen.		
Nyckelord	hatbrott, reparativ rättvisa, medling, hatretorik		
ISBN PDF	978-952-400-430-5	ISSN PDF	2490-0990
URN-adress	https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-400-430-5		

Survey of Restorative Justice Practices in Cases of Hate Crime

Publications of the Ministry of Justice, Reports and guidelines 2022:13	Subject	Reports and guidelines

Publisher	Ministry of Justice, Finland

Author(s)	Aaltonen, Milla;

Language	Finnish

Pages	34

Abstract

The aim of the survey is to examine what kinds of restorative justice practices and other practices parallel or complementary to the criminal procedure are used in different countries.

This report was drawn up as part of the Capable project that aims to boost the work against hate crime and is coordinated by the Ministry of Justice. The purpose of the report is to support this work by highlighting the opportunities and challenges related to restorative justice methods.

Based on the survey, it seems that the use of restorative justice methods in cases of hate crime has been developed in some countries more systematically than in Finland. These experiences should be utilised, for example, when developing the education and training of mediators and other relevant professionals. Data collection on mediation in cases of hate crime should also be developed to obtain more information on the number and nature of cases involving a hate motive. Furthermore, it would be important to examine victims' experiences of the process.

Keywords	hate crime, restorative justice, mediation, hate speech

ISBN PDF	978-952-400-430-5

ISSN PDF	2490-0990

URN address	https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-400-430-5

Sisältö

Johdanto	7
1 Käytetyt käsitteet	8
1.1 Viharikos.....	8
1.2 Restoratiivinen oikeus	8
1.3 Sovittelu	9
2 Sovittelu Suomessa	10
3 Näkökulmia restoratiiviseen oikeuteen ja viharikoksiin	12
3.1 Konfliktien luonteen tunnistaminen	13
3.2 Viharikosten sovitteluun liittyvät haasteita	14
3.3 Viharikosten sovittelun edellytyksiä	16
3.4 Mitä viharikosten sovittelulla voidaan saavuttaa?	17
4 Kartoitus käytössä olevista restoratiivisen oikeuden käytännöistä viharikoksissa	20
4.1 Lainsäädäntö ja viranomaiskäytännöt.....	20
4.2 Oikeustapaukset	22
4.3 Hankkeet ja järjestövetoiset toimet.....	22
5 Esimerkkejä restoratiivisen oikeuden käytännöistä viharikoksissa	24
5.1 Vuoropuhelua vihan sijaan -ohjelma (Itävalta).....	24
5.2 Let'sGoByTalking-hanke – restoratiivisen oikeuden käytäntöjä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvissa viharikoksissa	26
5.3 Rikoksenteekijöiden kanssa toteutettava monimuotoisuusohjelma (Espanja).....	28
5.4 Katusovittelu (Suomi).....	29
5.5 Naapurussovittelu (Suomi)	30
5.6 Koulusovittelu (Suomi)	31
6 Johtopäätöksiä	33
Lähteet	34

JOHDANTO

Tutkimusta restoratiivisen oikeuden käytöstä viharikoksissa on kansainvälisesti niukasti, ja aihe on tutkimuskentällä verrattain uusi. Sama koskee käytännön esimerkkejä restoratiivisen oikeuden käytöstä viharikoksissa. Restoratiivisen oikeuden menetelmistä tunnetuin lienee sovittelu, jonka käyttöä viharikoksissa ei Suomessa ole vielä systemaattisesti kehitetty, eikä kerätty siihen liittyvää tietoa. Tiedonpuute oli yhtenä vaikuttimena tämän selvityksen tekemiselle.

Selvityksen tavoitteena oli selvittää, millaisia restoratiivisen oikeuden käytäntöjä ja muita rikosprosessille rinnakkaisia tai sitä täydentäviä toimintatapoja eri maissa on käytössä. Tietoa erilaisista käytännöistä nousee esiin satunnaisesti erilaisissa kansainvälisissä yhteyksissä, mutta kokonaiskuva restoratiivisen oikeuden ja viharikosten tilanteesta puuttui.

Raportti on toteutettu osana oikeusministeriön koordinoimaa Osaavat-hanketta, jossa pyritään tehostamaan viharikosten vastaista työtä. Raportin tavoitteena on tukea tätä työtä tuomalla esiin niitä mahdollisuuksia ja haasteita, joita restoratiivisen oikeuden menelmiin liittyy.

Restoratiivisen oikeuden mahdollisuuksiin viharikoksissa liittyy varauksellista suhtautumista, sillä viharikoksissa kohteena on yksilön ja ryhmän identiteetti. Tasavertainen sovittelu onkin tällaisista lähtökohdista haastavaa, joskus jopa mahdotonta. Joidenkin uhrien toiveena on, että tekijä tunnustaisi tehneensä väärin, ja tunnistaisi tekoon vaikuttaneet ennakkoluulot ja syrjivät asenteet. Uhrien toiveena saattaa myös olla, että hänen sekä hänen viiteryhmänsä turvallisuus esimerkiksi lähiyhteisössä paranisi, tai se, että hän tulisi kokemuksensa kanssa kuulluksi ja saisi tukea. Oikeusjärjestelmässä ei pystytä vastaamaan täysin näihin tarpeisiin, kun taas restoratiivinen oikeus tarjoaa tähän välineitä.

1 Käytetyt käsitteet

1.1 Viharikos

Viharikoksella tarkoitetaan mitä tahansa rikosta, jonka motiivina on ennakkoluulo jotain ryhmää tai siihen kuuluvaa yksilöä kohtaan. Vihamotiivi voi tarkoittaa rikoksen tekemistä ”rotuun, ihonväriin, syntyperään, kansalliseen tai etniseen alkuperään, uskontoon tai vakaumukseen, seksuaaliseen suuntautumiseen tai vammaisuuteen perustuvasta vaikuttimesta taikka niihin rinnastettavasta muusta vaikuttimesta”. Vihamotiivi on rangaistuksen mittaamiseen vaikuttava tekijä riippumatta siitä, kehen tai mihin rikos kohdistuu (HE 317/2010, 13). Vuonna 2021 annetussa hallituksen esityksessä koventamisperusteisiin esitettiin lisättäväksi rikoksen tekeminen uhrin sukupuoleen perustuvasta vaikuttimesta (HE 7/2021 vp).

Viharikokset voidaan jakaa kahteen ryhmään. Ensimmäisessä ryhmässä vihamotiivi on osa rikosta, eli se kuuluu rikoksen tunnusmerkistöön. Tyypillisimpiä rikoksia, joissa vihamotiivi kuuluu rikoksen tunnusmerkistöön, ovat kiihottaminen kansanryhmää vastaan sekä syrjintärikokset. Toisessa viharikostyyppissä vihamotiivi ei sen sijaan kuulu rikoksen tunnusmerkistöön. Tällaisia rikoksia ovat esimerkiksi pahoinpitely, laitton uhkaus tai kunnianloukkaus, ja ne ovat rangaistavia vihamotiivista riippumatta. Tällaiset rikokset ovat viharikoksia vain, jos niihin sisältyy vihamotiivi. Rangaistusta voidaan koventaa, jos vihamotiivi on rikoksen vaikuttimena.

Viharikokset aiheuttavat uhrille vakavia seurauksia, kuten pelkoa ja eristäytymistä muista. Viharikosten erityispiirre on se, että ne kohdistuvat yksilön lisäksi koko siihen ryhmään, johon uhri kuuluu tai hänen oletetaan kuuluvan. Uhrin lisäksi viharikos voi aiheuttaa pelkoa myös muissa, jotka kuuluvat samaan ryhmään. Seuraus voi olla, että samaan ryhmään kuuluvat eristäytyvät muista ja pelkäävät liikkua kodin ulkopuolella. Lisäksi viharikokset vaikuttavat kaikkiin yhteiskunnan jäseniin, sillä ne heikentävät demokraattisen yhteiskunnan ja oikeusvaltion perustaa vaikuttaessaan ihmisten osallisuuteen ja turvallisuuteen.

1.2 Restoratiivinen oikeus

Euroopan restoratiivisen oikeuden foorumi (European Forum for Restorative Justice, EFRJ) määrittelee restoratiivisen oikeuden lähestymistavaksi, jossa käsitellään vahinkoa tai sen riskiä sitouttamalla kaikki asianosaiset pyrkimään yhteisymmärrykseen ja sopimukseen siitä, kuinka vahinko tai väärinteko voidaan korjata ja oikeus saavuttaa.

Restoratiivinen oikeus on syntynyt oikeusjärjestelmään kohdistetun kritiikin myötä. Restoratiivinen oikeus ei lähesty rikoksia tai konflikteja lakien rikkomiseen liittyvänä ongelmana, vaan konfliktit nähdään osapuolten välisenä konfliktina, jonka käsittelyyn heillä on itsellään parhaat edellytykset. Restoratiivisessa oikeudessa tilanne ratkaistaan osapuolten välisen dialogin avulla rankaisemisen sijaan. Restoratiivisessa oikeudessa nähdään, että yksilöiden tai ryhmien välillä tapahtunut konflikti vaikuttaa myös yhteisön hyvinvointiin ja turvallisuuteen. Tämän vuoksi yhteisön tarpeiden huomioiminen on restoratiivisessa prosessissa tärkeää.

Suomen kielessä restoratiivisen oikeuden lisäksi käytetään korjaavan oikeuden tai reparaatiivisen oikeuden käsitteitä.

1.3 Sovittelu

Sovittelusta voidaan puhua joko laajassa tai suppeassa merkityksessä. Laajassa merkityksessä sovitteluksi voidaan kutsua monenlaisia menettelyitä, kun taas suppeassa merkityksessä vain tietyntyyppiset edellytykset täyttäviä menettelyitä pidetään sovitteluna. Suppeassa merkityksessä monet sovittelun tyylliset toimintatavat rajataan sovittelun ulkopuolelle.

Sovitteluun kuuluu olennaisena osana se, että neutraali sovittelija mahdollistaa osapuolten kohtaamisen. Kolmas osapuoli halutaan ottaa mukaan konfliktin selvittämiseen ja ratkaisun löytämiseen. Toinen sovitteluun kuuluva keskeinen elementti on osapuolten vapaaehtoinen suostumus ja osallistuminen sovitteluprosessiin. Vapaaehtoisuudella tarkoitetaan myös sitä, että osapuolet voivat koska tahansa keskeyttää sovittelun.

2 Sovittelu Suomessa

Suomessa sovittelu on levinnyt laajalle, ja sovittelua käytetään päiväkodeista työpaikoille, kaduilla ja joissakin vankiloissa. Suomi on ollut aktiivisesti mukana restoratiivisen oikeuden kehittämisessä 1980-luvulta lähtien. Sovittelu on siitä lähtien levinnyt asteittain koko maahan. Lisäksi valtakunnallisella lainsäädännöllä ja valtion rahoituksella varmistettiin palvelujen saatavuus vuonna 2006, kun laki rikosasioiden ja eräiden riita-asioiden sovittelusta tuli voimaan. Sovittelijat tulevat eri taustoista ja ammattikunnista. Osa järjestelmistä perustuu ammattisovittelijoiden työhön, osa taas maallikkosovittelijoihin.

Suomessa restoratiivisia käytäntöjä ja sovittelua käytetään vaihtoehtoisena keinona ratkaista konflikteja monilla yhteiskunnan aloilla, kuten kouluissa ja työpaikoilla sekä ympäristö-, huoltajuus- ja naapuririidoissa. Viime aikoina on kehitetty restoratiivista oikeutta myös vakavampiin rikoksiin ns. jälkikäsitteilynä ja joissakin vankiloissa niin kutsutulla restoratiivisella osastolla.

Vuonna 2022 Itä-Suomen yliopiston tutkijaryhmä kartoitti suomalaisen sovittelukentän tilaa ja tulevaisuuden mahdollisuuksia. Tutkimuksesta selvisi, että sovittelua hyödynnetään laajasti eri elämänalueilla. Lisäksi kiinnostus sovitteluun on kasvussa. Tutkimuksen mukaan suomalainen sovittelun kenttä on kehittynyt voimakkaasti 2000-luvulla. Tällä hetkellä Suomessa toimii toista sataa sovittelun ammattilaista ja toista tuhatta vapaaehtoissovittelijaa. Jotta kasvu olisi hallittua, tarvitaan laadunvarmistusta, sovittelun koulutuksen ja tietopohjan parantamista sekä kokonaisvaltaista ja strategista otetta sovittelun kehittämiseen. (Peltonen & al. 2022.)

Rikos- ja riita-asioiden sovitteluun ohjattujen tapausten määrä on vakiintunut. Vuonna 2021 sovittelulain mukaiseen rikos- ja riita-asioiden sovitteluun ohjattiin yhteensä 12 660 rikosta ja 679 riita-asiaa. Sovitteluprosessi käynnistettiin yli puolessa mainituista rikoksista. Vuonna 2021 käynnistyneistä rikossovitteluista 69 prosenttia päättyi sopimukseen. Tilastoja siitä, kuinka monessa tapauksessa oli kyse viharikoksista, vihapuheesta ja häirinnästä ei valitettavasti ole saatavilla.

Tässä raportissa käytetään pääasiassa termiä viharikos, vaikka restoratiivisen oikeuden menetelmiä voidaan käyttää myös tapauksissa, joissa on mukana vihamotiivi, mutta teot eivät täytä rikoksen tunnusmerkistöä. Tällöin voidaan puhua vihateosta. Tällä tarkoitetaan tekoa, jonka motiivina ovat ennakkoluulot tai vihamielisyys esimerkiksi kohteen

oletettua tai todellista etnistä tai kansallista taustaa, uskonnollista vakaumusta tai elämäkatsomusta, seksuaalista suuntautumista, sukupuolta, sukupuoli-identiteettiä, sukupuolen ilmaisua tai vammaisuutta kohtaan. Vihateko voi olla esimerkiksi epäasiallista, loukkaavaksi ja halventavaksi tarkoitettua puhetta tai uhkailua, omaisuuteen kohdistuvaa ilkiä tai tapahtumien häirintää. Esimerkiksi naapurussovittelussa, oppilaitoksissa tapahtuvassa sovittelussa ja nuorten välisissä sovitteluissa ja työpaikkakonflikteissakin voi olla kyse tällaisista tilanteista.

3 Näkökulmia restoratiiviseen oikeuteen ja viharikoksiin

Restoratiivisen oikeuden menetelmiä perinteisen oikeudenkäytön vaihtoehtona tai täydentäjänä on kehitetty Euroopan maissa eri tavoin ja eri tahdissa. Toteuttamismallit ovat lähteneet erilaisista lähtökohdista eri maissa, ja yksi tärkeä näkökulmaero on ollut se, onko toiminnan kehittämisen keskiössä rikosentekijä, uhri vai molemmat. Myös restoratiivisen oikeuden merkitys viharikoksissa on kehittynyt eri tavoin eri maissa.

Rikosprosessi on keskeinen keino saada uhrille oikeutta ja tekijälle rangaistus. Toisaalta monet uhrit eivät ilmoita poliisille tai muille viranomaisille joutuneensa viharikoksen kohteeksi. Syitä ilmoittamatta jättämiselle on monia. Esimerkiksi oikeusministeriön vuonna 2022 julkaiseman selvityksen mukaan suurin osa ei ollut ilmoittanut kokemastaan vihapuheesta tai häirinnästä, sillä he eivät uskoneet, että asialle olisi tehty mitään (68 %) tai että asialle olisi voitu tehdä mitään (49 %) (Jauhola, Siltala, Nieminen 2022). Vuonna 2018 julkaistun viharikoksiin liittyviä kokemuksia tarkastelleen raportin mukaan vain pieni osa vastaajista oli ilmoittanut tapahtumasta poliisille. Merkittävimpänä syynä olla ilmoittamatta poliisille esiintyi epäily poliisin toimintaa kohtaan viharikostapauksissa. Monissa vastauksissa näkyi myös turhautuminen ja turtuminen sekä pelko ja ahdistus. (Nokso-Koivisto 2018.) Samanlaisia havaintoja on tehty muun muassa Euroopan unionin perusoikeusviraston (FRA) julkaisemissa tutkimuksissa.

Tutkimusten mukaan viharikoksiin liittyy oikeusvajetta, sillä suurin osa viharikoksista ei tule poliisin tietoon, eikä suuri osa poliisin tietoon tulleesta viharikollisuudesta päädy rikosprosessissa eteenpäin syyttäjälle ja tuomioistuimeen. Oikeusministeriön tilaamassa selvityksessä tarkasteltiin viharikosten käsittelyä rikosprosessissa, ja erityisesti sitä, miten poliisi, syyttäjät ja käräjäoikeudet tunnistavat ja käsittelevät mahdollisen vihamotiivin sisältäviä rikoksia. Selvityksessä havaittiin, että vihamotiivin tunnistamisessa ja käsittelyssä on puutteita rikosprosessissa ja tuomioita kovennetaan harvoin. Selvityksessä myös havaittiin, että käräjäoikeuksien ratkaisut eivät ole täysin yhdenmukaisia. Käräjäoikeuden koventamisessa ratkaisuihin oli puutteita myös koventamisen merkityksen avaamisessa. Selvityksen aineistona olleista tapauksista puolessa vihamotiivin vuoksi kovennetuista rangaistuksista ei oltu määritelty koventamisen vaikutusta lopulliseen tuomioon. Perusteluiden puute vaikeuttaa sen arvioimista, millä tavalla rangaistusta on kovennettu. Lisäksi heikot perustelut voivat myös aiheuttaa rikoksen kohteessa tyytymättömyyttä oikeusjärjestelmän tehokkuuteen, ja sitä kautta ylläpitää aliraportointia mahdollistavia rakenteita ja

vaikeuttaa uhrin toipumista. Jos uhri ei koe, että rikoksen vihamotiivi tunnistettiin prosessissa, saattaa hän olla tyytymätön lopputulokseen, vaikka tekijä tuomittaisiin rangaistukseen. Selvityksessä annettiin useita suosituksia rikosprosessin kehittämiseksi eri toimijoille, ja näiden suositusten toimeenpano on tärkeä osa rikosprosessin kehittämistä viharikosten uhrien näkökulmasta. (Juutinen 2021.)

3.1 Konfliktien luonteen tunnistaminen

Ihmisten välillä on aina ongelmia, ristiriitoja ja konflikteja, ja ne ovat osa arkipäiväistä elämää. Kaijus Ervasti (2020, 2022) jakaa konfliktit kolmeen ryhmään: oikeuteen pohjautuviin konflikteihin, intresseihin pohjautuviin konflikteihin ja identiteetteihin pohjautuviin konflikteihin. Oikeuteen pohjautuvilla konflikteilla tarkoitetaan konflikteja, joissa joku kokee laillisia oikeuksiaan loukatun. Puhtaita oikeudellisia riitoja on suhteellisen vähän, ja myös niiden taustalla ovat usein osapuolten erilaiset intressit. Tällaisissa intressipohjaisissa konflikteissa on kyse juridisten vaatimusten taustalla olevista todellisista tarpeista, jotka voivat liittyä esimerkiksi taloudellisiin, psykologisiin tai sosiaalisiin tekijöihin. Tällaisia konflikteja voidaan ratkaista esimerkiksi sovittelulla, jossa voidaan käsitellä sekä yksilöiden että ryhmien välisiä konflikteja. Esimerkiksi erilaisten etnisten ryhmien välisiä konflikteja on käsitelty muun muassa rikossovittelussa, katusovittelussa ja naapurisovittelussa.

Sovittelun ajatellaan sopivan erityisen hyvin identiteettipohjaisten konfliktien käsittelyyn (Ervasti 2022). Identiteettipohjaisissa konflikteissa konfliktit ymmärretään ilmauksina ja seurauksina kollektiivisten identiteettien yhteenlöymäyksistä. Tällöin identiteettipohjaisten konfliktien nähdään tyypillisesti olevan eri ryhmien välisiä konflikteja, kun taas intressipohjaisissa konflikteissa on useammin kyse samaan ryhmään kuuluvien henkilöiden välisistä konflikteista. Identiteettipohjaisille konflikteissa lähtökohtana on henkilöiden ja ryhmien identiteetin itsemäärittely. (Ervasti 2020.)

Ervasti (2020) painottaa, että sovittelijan tehtävä ei ole ryhtyä määrittämään konfliktiin osallisten identiteettejä tai konfliktia identiteettipohjaisesti tai ”kulttuuristamaan” konfliktia, vaan identiteeteissä on kyse yksilöiden ja ryhmien omasta käsityksestä itsestään.

Attiaksen (2020) mukaan erilaisten konfliktien nimeäminen vaikuttaa siihen, miten ne nähdään. Kun konflikti nimetään väestöryhmien väliseksi, konfliktiin liitetään sisä- ja ulkoryhmädynamiikka, jossa toiset koetaan osaksi meitä ja toiset ryhmän ulkopuolisiksi. Konfliktin nimeäminen väestöryhmien väliseksi voi olla osuva kuvaus silloin, kun konfliktit ovat selkeästi eri ryhmien välisiä. Tällöin konfliktin osapuolilla on lojaliteetti omaa ryhmää kohtaan, ja negatiivinen toiminta kohdistetaan toisen ryhmän jäseniin. Pelkästään se, että konfliktissa on mukana kahden tai useamman väestöryhmän jäseniä ei kuitenkaan tee siitä ryhmien välistä, vaan tällaisessa tilanteessa konfliktin nimeäminen ryhmien väliseksi

voi myös saada sen muuttumaan ryhmien väliseksi. Kyse voi olla myös satunnaisten henkilöiden välisestä konfliktista, jota tulkitaan ryhmäkuuluvuuden kautta. Ryhmään kuulumisella ei konfliktissa välttämättä ole merkitystä, vaikka ryhmäkuuluvuus olisi asia, johon huomio kiinnittyy.

Osassa viharikoksista tekijä on tuntematon, kun taas osa viharikoksista tapahtuu jossain yhteisössä (kuten naapurusto) ja eri tavoin osallisena saattaa olla suuri joukko ihmisiä.

Attias (2020) huomauttaa, että olennaista on tarkastella ryhmädynamiikkaa, ei pelkästään ryhmään kuuluvuutta. Toisaalta ryhmiin liittyvät puheet ja käsitykset on huomioitava, jos ne ovat konfliktin osapuolten näkökulmasta relevantteja. Toisaalta niiden tasolle ei saa pysähtyä, vaan konfliktia on pyrittävä tarkastelemaan syvemmillä. Väestöryhmien välisten konfliktien lisäksi käytetään myös identiteettipohjaisen konfliktin käsitettä. Identiteetin kautta tarkastelussa keskeiseksi nousevat ne merkitykset, jotka identiteetille annetaan. Tällaisen konfliktin sovittelussa on tärkeää, että lähtökohtana on identiteetin itsemäärittely.

Se, millä tavalla konfliktin osapuolten taustoja ja ryhmäkuuluvuuksia tarkastellaan vaikuttaa konfliktin käsittelyyn. Konfliktien käsittely automaattisesti ryhmien välisenä, kun konfliktin osapuolilla on erilaisia taustoja, ei tuota onnistunutta lopputulosta, mutta osapuolten identiteetteihin ja ryhmäkuuluvuuksiin liittyviä käsityksiä konfliktista on kuunneltava. Samalla mahdollisen vihamotiivin tunnistamiseksi on oltava tietoinen siitä, että väestöryhmiin kohdistuvat ennakkoluulot saattavat olla ainakin osa konfliktia.

Sovittelun yhteiskunnallisen merkityksen kannalta on tärkeää, että sovittelussa osataan huomioida eri väestöryhmien näkemykset konfliktista ja sen juurisyyistä. Tämä tarkoittaa näkemysten kuulemistä, käsittelemistä ja vakavasti ottamista. Tähän vaaditaan ymmärrystä yhdenvertaisuudesta, väestösuhteista ja valtasuhteista sekä rakenteista, jotka tuottavat syrjintää. (Attias 2022.)

3.2 Viharikosten sovitteluun liittyviä haasteita

Waltersin mukaan (2020) keskittyminen viharikosten rangaistavuuden koventamiseen on vienyt huomiota vaihtoehtoisilta menetelmiltä, kuten restoratiiviselta oikeudelta. Viime aikoina on herännyt enenevästi kiinnostusta restoratiivisen oikeuden menetelmien hyödyntämiseen viharikoksissa, vaikka tutkimuksia, joissa nämä näkökulmat yhdistyvät on edelleen niukasti. Erityisen vähän on tutkittu restoratiivisen oikeuden käytännön sovelluksia viharikoksissa. (Szontagh, 2020.)

Restoratiivinen oikeus pyrkii tarttumaan vahingollisen käyttäytymisen taustalla oleviin syihin ja seurauksiin, ja yksi sen tavallisimmista menetelmistä on dialogi rikoksen osapuolten

välillä. Viharikosten sovitteluun suhtaudutaan kuitenkin varovaisesti, ja sitä kohtaan on esitetty kritiikkiä.

Gavrielideksen (2012) mukaan esiintyy pelkoa, että viharikosten uhrien ja tekijöiden suhteen valtatasapaino kärsii pysyvästä epätasapainosta. Tästä syystä osa toimijoista pitää restoratiivista oikeutta epäsovivana viharikosten käsittelyyn, sillä se saattaa johtaa uudelleen uhriutumiseen. Sovittelun saatetaan myös ajatella johtavan siihen, etteivät tekijät saa riittävää rangaistusta teostaan.

Lisäksi restoratiivisen prosessin mahdollisuudet vaikuttaa tekijään herättävät epäilyksiä. Esimerkiksi ennakkoluuloisen, rasisen henkilön asenteiden muuttuminen prosessin päätteeksi saattaa vaikuttaa epätodennäköiseltä. Erityisen haastava tilanne on silloin, jos ennakkoluulot ovat kiinteä osa tekijän ympäristön arvoja, eikä prosessissa huomioida ympäristön vaikutusta asenteisiin prosessin jälkeen. Toisaalta restoratiivinen prosessi voi olla merkityksellinen, vaikka sillä vaikutettaisiin vain yksittäiseen henkilöön. Prosessin taustalla on ajatus, että tapaamalla turvallisessa ympäristössä ilman vertaispainetta kasvokkain sellaisen henkilön, jota kohtaan tuntee ennakkoluuloja, voi auttaa tunnistamaan omia ennakkoluuloja ja niiden taustalla olevia asenteita. Toisaalta henkilöt, joilla on syvään juurtuneita ennakkoluuloja, eivät välttämättä ole innokkaita restoratiivisten menetelmien hyödyntämiseen. Tekijät eivät välttämättä edes tunnista ennakkoluulojaan. Erityisen tyyppillistä tämä on tapauksissa, joissa vihamotiivi ei ole teon ainoa motiivi. Monet ennakkoluulojen motivoimat teot tapahtuvat arkisissa tilanteissa, joissa vihamotiivi on vain osa teon taustalla olevia motiiveja. (Szontagh, 2020.)

Sovittelussa usein puhutaan rikoksen tai konfliktin osapuolista sen sijaan, että käytettäisiin käsitteitä rikoksen tekijä, epäilty ja uhri. Sovittelussa käytettävää neutraalia kieltä on myös kritisoitu. Koska sovittelun taustalla on tapahtunut vahinko, on kohtuullista kutsua toista osapuolta tämän vahingon aiheuttajaksi ja toista sen uhriksi. Liian neutraalia puhetta voidaan pitää etenkin rikosasioissa erikoisena. Sovittelijan neutraalin roolin ei tarvitse tarkoittaa sen huomiotta jättämistä, että sovittelussa käsiteltävä teko on tapahtunut ja siitä on aiheutunut vahinkoa. (Gellin, Jokinen, Slögs 2022.) Tämä kritiikki on relevanttia viharikosten sovittelussa, joissa teko on kohdistunut identiteettiin ja henkilökohtaisiin ominaisuuksiin.

Monet tutkimukset osoittavat kuitenkin sovittelun sopivan konfliktien ratkaisuun tietyissä tilanteissa. Viharikosten taustalla ovat sosiaaliset konfliktit, joita voidaan ratkaista myös restoratiiviseen otteeseen perustuvalla lähestymistavalla. Restoratiivisen lähestymistavan tarkoituksena on korjata vuorovaikutusta eri tasoilla sekä tuoda uhrin kokemukset ja tarpeet keskiöön. Sovittelussa uhri voi kuvata häneen kohdistuneen teon vaikutuksia ja seurauksia ja tulla kuulluksi. Tavoitteena on lisätä ymmärrystä osapuolten välillä.

Restoratiivisilla menetelmillä on todettu olevan terapeuttisia vaikutuksia, sillä ne voivat lieventää viharikoksen aiheuttamia henkisiä seurauksia. Viharikokset aiheuttavat enemmän psyykkisiä traumoja verrattuna muihin rikoksiin. Restoratiivisiin menetelmiin kuuluva dialogi mahdollistaa näiden tapahtumien tutkimisen antamalla uhreille mahdollisuuden tulla kuulluksi ja kertoa kokemuksensa. (Walters 2020.)

Restoratiivinen oikeus keskittyy tulevaisuuteen, ja pyrkii suhteiden palauttamiseen tapahtumien selvittämisen sijaan. Viharikoksissa tämä saattaa tarkoittaa, että prosessi purkaa ennakkoluuloja ja stereotyyppioita. Prosessi itsessään voi myös olla kompensaation muoto uhreille. (Szontagh 2020.) Tutkimukset ovat tuoneet myös esille sen, että restoratiivinen dialogi voi ehkäistä tällaisten tapahtumien toistumisen jatkossa (Walters 2020).

3.3 Viharikosten sovittelun edellytyksiä

Edellä kuvattiin viharikosten sovitteluun liittyviä haasteita ja syitä viharikosten sovitteluun kohdistuvaan varovaiseen suhtautumiseen. Viharikosten käsittely on kuitenkin tärkeää yksilön ja yhteisön kannalta. Restoratiivinen oikeus voi toimia yhtenä tapana puuttua viharikosten syihin ja seurauksiin, ja se voi joko olla rikosprosessille rinnakkainen tai olla ainoa prosessi, jossa asiaa käsitellään. Toisaalta sovittelun edellytyksien tunnistaminen viharikosten sovittelussa on tärkeää. Mitkä asiat tukevat sovittelun onnistumista, entä mitkä estävät? Millaisia haasteita sovitteluun liittyy? Viharikosten sovittelussa keskeinen kysymys on, pystyykö ennakkoluuloinen henkilö sitoutumaan rehelliseen ja avoimeen vuorovaikutukseen sellaisen henkilön kanssa, jonka ihmisarvon hän on teollaan kiistänyt.

Sovittelijan rooli on keskeinen sovittelun edellytysten arvioinnissa. Sen lisäksi tutkijat painottavat muun muassa tehokasta viestintää, turvallista tilaa, puolueettomuutta ja huolellista ennakkovarautumista sekä valmistelua tärkeinä tekijöinä onnistuneessa prosessissa. Viharikosten sovittelussa on huomioitava erilaisten taustatekijöiden merkitys sekä tekijän, uhrin että sovittelijan toimintaan.

Tutkimusten mukaan empatian rooli korostuu. Yksi restoratiivisen oikeuden tärkeimmistä tavoitteista on se, että tekijä ymmärtää paremmin uhrin taustaa, ja tämä vaatii empatiaa. Tekijän lisäksi tätä vaaditaan myös uhrilta, jotta hän pystyy kuuntelemaan tekijän näkemykset. Jotta sovittelu viharikoksissa voi onnistua, täytyy tekijän kohdella uhria ja hänen edustamaansa yhteisöä ”ihmisinä” / inhimillisinä. (Szontagh 2020.)

Attias korostaa, että sovittelijan tehtävä on luoda tila, jossa voidaan vastaanottaa myös epämurkavia kokemuksia. Tällaisessa tilassa myös sovittelija voi kohdata jotain itselleen vierasta, ja oman aseman tunnistaminen ja tiedostaminen on välttämätöntä. (Attias 2020.)

Tasapuolisen tilanteen luomisen kannalta on tarve myös kiinnittää huomiota vallan jakautumiseen. Sellaisissa tilanteissa, joissa käsitellään identiteettiä ja väestöryhmien välisiä suhteita, osapuolten välillä on epätasaisesti jakautunutta valtaa. Esimerkiksi huomion kiinnittäminen marginalisoituun tai valtasuhteessa alisteisessa asemassa olevaa ryhmää edustavan erilaisuuteen pitää yllä vallan epätasapainoa. Sovittelijan työssä vallan huomioiminen tarkoittaa muun muassa käytettyjen käsitteiden tarkkailua. Sovittelija saattaa näyttäytyä puolueellisena, jos hänen koetaan käyttävän toisen osapuolen kieltä tai ilmauksia. Sovittelijan on oltava tietoinen omista ennakkokäsityksistään, jotta ne voi tunnistaa ja niiden vaikutuksen toimintaan huomioida. Jos valtasuhteessa dominoivassa asemassa olevalla henkilöllä on kokemus, että hänen käyttämänsä käsitteet ovat vallitsevia, voi olla vaikeaa tunnistaa, ettei toinen osapuoli koe näin. (Attias 2020.)

Valtasuhteiden tunnistaminen on erityisen tärkeää, kun on kyse vihaan perustuvista teoista. Käytännössä vallan tasapainottaminen tarkoittaa esimerkiksi sitä, että uhrilla on valta päättää, jatkuuko sovittelu vai ei. Jos tekijä perustelee tekoaan ideologisesti, liittyy tilanteeseen riskejä. Tekijä saattaa esimerkiksi uusia tekonsa sovittelussa, jos teossa oli kyse sanallisesta loukkaamisesta. Näkemysten tuominen tasapuolisesti esille sovittelussa saattaa jopa normalisoida tekijän ideologiset näkemykset, jotka kiistävät toisen osapuolen oikeuden olla olemassa. Vihateoissa sovittelijan vastuu tapaamisen valmistelusta ja sovittelun edellytysten arvioinnista korostuu. Ennen kuin osapuolet tuodaan yhteen, heidän kanssaan saatetaan työskennellä pitkään ja useiden tapaamisten verran erikseen. Sovittelijan on varmistettava, että kaikki sitoutuvat pelisääntöihin, joilla keskustelu käydään, ja että kaikki tulevat tilanteeseen realistisilla odotuksilla. Myös riskeistä on puhuttava rehellisesti etukäteen. Turvallisen tilan rakentamisessa voi hyödyntää turvallisen tilan pelisääntöjä. Tämä auttaa varautumaan mahdolliseen loukkaavaan kielenkäyttöön. (Attias 2020.)

3.4 Mitä viharikosten sovittelulla voidaan saavuttaa?

Viharikosten taustalla on ennakkoluuloja ja kielteisiä asenteita ihmisryhmiä ja niihin kuuluvia yksilöitä kohtaan. Sosiologinen tutkimus on jo pitkään etsinyt vastausta siihen, miten henkilökohtaiset kontaktit vaikuttavat ennakkoluuloihin. Tutkimukset ovat osoittaneet, että vaikutus riippuu merkittävästi siitä, mikä vähemmistö on kyseessä ja millaisista tapahtumista on kyse. Myös nämä tutkimukset on huomioitava, kun pohditaan restoratiivisen oikeuden mahdollisuuksia viharikosten käsittelyssä.

Oikeusministeriön julkaisemassa [tutkimuskatsauksessa](#) myönteisten ryhmäsuhteiden edistämiskeinoista koottiin yhteen tietoa erilaisista tutkimusnäyttöön perustuvista menetelmistä ja vaikutuskeinoista, joilla voidaan vähentää ennakkoluuloja eri ihmisryhmiä kohtaan. Katsauksessa todettiin, että esimerkiksi omat aiemmat kokemukset vuorovaikutuksesta muiden ryhmien jäsenten kanssa vaikuttavat ennakkoluuloihin. Vaikutus riippuu

siitä, ovatko kokemukset olleet myönteisiä vai kielteisiä. Ennakkoluulojen muodostumisessa myös muiden ihmisten suhtautumistavalla on väliä, sillä esimerkiksi läheisten mieliteet tiettyyn ryhmään kuuluvista ihmisistä, lainsäädännön ja julkisen keskustelun välittämä yhteiskunnan asenneilmapiiiri sekä median antama kuva vähemmistöryhmistä vaikuttavat asenteisiin ja käsityksiin. (Mäkinen ja Nortio 2020.)

Toisaalta eri tekijöiden vaikutus ennakkoluuloisiin asenteisiin ei myöskään ole aina suora-
viivainen. Esimerkiksi myönteiset kontaktikokemukset ovat usein yleisempiä kuin kielteiset, mutta yksittäinen kielteinen kokemus saattaa vaikuttaa voimakkaammin asenteisiin toista ryhmää kohtaan. Katsauksen mukaan tehokkaimpia vaikutuskeinoja näyttävät olevan eniten tutkitut keinot, eli ryhmienvälisen kontaktin sekä erilaiset tiedollisen vaikuttamisen keinot. (Mäkinen ja Nortio 2020.)

Ennakkoluulot ja käsitykset eri väestöryhmistä voivat siis olla merkityksellisiä konfliktissa ja osa sen ratkaisua. Viharikoksissa näin on aina, sillä viharikoksiin liittyy ennakkoluulo jotain henkilön ominaisuutta tai identiteettiä kohtaan. Viharikoksiin liittyy kuitenkin erityiskysymyksiä, kuten motiivi ja uhrin suojeleminen, jotka on huomioitava rikosprosessissa sekä restoratiivisen oikeuden menetelmiä hyödynnettäessä.

Vihamotiivilla on erityinen vaikutus uhrille, ja tällaisen rikoksen vaikutus voi olla suurempi kuin rikoksen, jossa ei ole mukana vihamotiivia. Samalla rikoksen tunnusmerkistön täyttävien tekojen ja muiden ennakkoluulojen motivoimien, mutta ei rikoksen tunnusmerkistön täyttävien tekojen vaikutus uhreille ja heitä edustaville yhteisöille voi olla yhtä merkittävä. Gavrielideksen (2012) mukaan restoratiivinen oikeus saattaaakin olla erityisen hyödyllinen sellaisten vihatekojen käsittelyssä, joilla on riski muuttua vakavammiksi ja monimutkaisemmiksi.

Walters, Paterson ja Brown (2021) tutkivat artikkelissaan sateenkaari-ihmisten kokemuksia ja asenteita restoratiivisesta oikeudesta ja kovennetuista rangaistuksista viharikoksissa. Restoratiivinen oikeus nähtiin parempana mm. vähentämään rikoksen uusimista ja tukemaan uhreja. Toisaalta kovennettujen rangaistusten koettiin paremmin tunnustavan ja tunnustavan viharikosten vakavat vaikutukset. Tutkijat huomauttavat, että eri keinojen väliseen punnintaan voi vaikuttaa myös se, että niillä henkilöillä, joilla on kokemusta viharikoksista, on muita negatiivisempia asenteita poliisia kohtaan.

Restoratiivisen prosessin onnistuminen viharikoksissa riippuu siitä, kiinnitetäänkö sen käytössä huomiota restoratiivisen oikeuden arvoihin ja periaatteisiin. Epäonnistuneeksi koetuissa tapauksissa muun muassa sovitteluun ei valmistauduttu kunnolla, uhrin tunsivat painostusta osallistua ja ilmapiiiri oli kiireinen. Prosessin onnistumisen varmistamiseksi valmistelujen tärkeyttä onkin painotettu. Restoratiivisen oikeuden toimijoiden kouluttaminen ja

kokemukset ovat avainasemassa, kuten myös heidän erilaiset taustansa ja niiden merkityksen huomioiminen. (Walters, 2020.)

Vaikka restoratiivisten menetelmien seurauksena uhrien kokema viha, ahdistus ja pelon tunne vähenivät, eivät ne kokonaan häviä. Tämä johtuu siitä, että nykyisessä muodossaan restoratiivinen oikeus voi auttaa ratkaisemaan vain mikrotason konflikteja. Se ei voi kumota rakenteellista eriarvoisuutta, ellei sitä käytetä järjestelmän muuttamiseen. Se voi kuitenkin parantaa uhrien henkistä hyvinvointia ja ennaltaehkäistä viharikoksia jatkossa. (Walters 2020.)

Sovittelun vaikutusten arviointi vihateoissa on haastavaa. Vaikka ennakkoluuloihin perustuva toiminta loppuisi sovittelun jälkeen, ei voida todentaa, johtuuko tämä asennemuutoksesta kokonaista ihmisryhmää vastaan vai muuttiko prosessi ainoastaan kyseessä olevien osapuolten välistä suhdetta. Tutkimusten mukaan on epätodennäköistä, että restoratiivinen dialogi onnistuisi jokaisessa tapauksessa muuttamaan täysin ihmisen näkemyksen tietystä ihmisryhmästä tai ominaisuudesta. Waltersin (2020) mukaan kuitenkin on tullut esiin tapauksia, joissa tällainen muutos on tapahtunut.

Lisäksi eri toimijoilla on erilaisia näkemyksiä siitä, mikä sovittelun tarkoitus on viharikoksissa. Jotkut ajattelevat, että restoratiivinen prosessi voi vaikuttaa ihmisten asenteisiin, toiset taas ovat tiukasti sitä mieltä, ettei sovittelun tarkoitus ja tavoite saa olla asenteiden muuttaminen, vaan arkipäivän ratkaisut, jotka estävät vihatekojen uusiutumisen ja väkivallan ja palauttavat turvallisuudentunteen. Asenteiden muuttamisella saatetaan myös tarkoittaa erilaisia asioita. Joillekin asenteiden muuttuminen saattaa tarkoittaa haitallisista ennakkoluuloista ja syrjivistä asenteista luopumista, kun joidenkin mielestä omien asenteiden tarkasteleminen ja tunnistaminen ovat jo asenteiden muuttumista.

4 Kartoitus käytössä olevista restoratiivisen oikeuden käytännöistä viharikoksissa

Kartoitimme kyselyllä restoratiivisen oikeuden käytäntöjä, jotka ovat tai voisivat olla käytössä viharikosten vastaisessa työssä. Kyselyä jaettiin komission vihapuheeseen keskittyvän alatyöryhmän jäsenille sekä Restoratiivisen oikeuden foorumin (EFRJ) ja European Crime Prevention Networkin (EUCPN) kautta. Restoratiivisen oikeuden lisäksi kyselyssä pyydettiin kertomaan rikosprosessia täydentävistä tai sitä korvaavista seuraamuksista, jotka ovat tai voisivat olla käytössä viharikostapauksissa. Vastauksia saatiin 16, ja niissä kuvattiin 19 maan käytäntöjä. Vastauksia saatiin niin viranomaisilta kuin järjestöiltäkin.

Seuraavaksi esitellään kyselyyn tulleita vastauksia. Suurin osa vastauksista kuvasi yleisesti lainsäädäntöä ja restoratiivisen oikeuden prosesseja, eivätkä ne käsitelleet spesifisti viharikoksia. Vastauksissa esiteltiin erilaisia viharikoksiin liittyviä hankkeita ja oikeuskäytäntöä.

Teimme myös Suomessa sovittelijoille kyselyn, jolla kartoitettiin sovittelijoiden koulutus- tarpeita vihamotiivin tunnistamisessa ja käsittelyssä. Lisäksi kyselyn tavoitteena oli tunnistaa käytäntöjä, joilla vihamotiivin sisältäviä tekoja Suomessa käsitellään sovittelussa. Viharikosten sovittelua selvitettiin myös suoraan kontaktoimalla asiantuntijoita.

Kartoituksen pohjalta järjestimme 10.toukokuuta 2022 kansainvälisen virtuaalisen tilaisuuden, jossa esiteltiin tarkemmin osaa vastauksissa esitellyistä käytännöistä sekä joitain muita tiedonkeruun aikana tunnistettuja käytäntöjä. Esimerkkejä restoratiivisen oikeuden käytöstä viharikoksissa esitellään kartoituksen tulosten jälkeen luvussa 5.

4.1 Lainsäädäntö ja viranomaiskäytännöt

Useassa vastauksessa referoitiin vaihtoehtoisin ja täydentäviin rangaistuksiin liittyvää lainsäädäntöä, ja muun muassa koeaikaan, sovitteluun, ehdolliseen vankeuteen ja yhdyskuntapalveluun liittyviä säädöksiä.

Esimerkiksi **Itävallassa** rikoslain mukaan tietyissä tapauksissa syyttäviviranomaisen ja tuomioistuimen on tarjottava epäillylle syytteen peruuttamista (ns. "Diversion"). Tämä voi

toteutua neljällä eri tavalla: taloudellisenä korvauksena, yhdyskuntapalveluna, koeaikana tai sovittelun kautta. Toimenpiteet edellyttävät epäillyn suostumusta. Tapauksissa on ensiarvoisen tärkeää ottaa huomioon uhrien etu ja tukea heitä mahdollisimman laajasti.

Ranskassa vihapuhe ja viharikostapauksissa on käytössä mm. seuraavia käytäntöjä:

- Kansalaisuuskurssi: Kurssille kootaan yhteen aikuisia ja nuoria, jotta he saavat tietoa toimintansa seurauksista. Ranskan rikoslain mukaan kansalaisuuskurssilla on muistutettava tuomittua henkilöä suvaitsevaisuuden ja ihmisarvon kunnioittamisen arvoista, joille yhteiskunta perustuu, ja kerrottava hänelle hänen rikos- ja siviilioikeudellisesta vastuustaan sekä velvollisuuksista, joita liittyy elämiseen yhteiskunnan jäsenenä.
- Laista muistuttaminen: Laista muistuttaminen on syyttäjän ja rikoksentekijän välinen tapaaminen, jossa muistutetaan lakisääteisistä velvollisuuksista sekä rikkomisesta aiheutuvista riskeistä. Lisäksi rikoksentekijää voidaan nuhdella.
- Uhrille aiheutuneiden vahinkojen korjaaminen: Syyttäjä voi pyytää rikoksentekijää korjaamaan uhrille aiheutuneet vahingot esimerkiksi korvauksella. Uhri voi hyväksyä tai hylätä tämän.
- Rikosoikeudellinen sovittelu: Syyttäjä voi ehdottaa, että rikoksentekijä osallistuu uhrin kanssa rikosoikeudelliseen sovitteluun, jos uhri suostuu siihen.

Vaihtoehtoisena rangaistuksena **Ranskassa** on lisäksi yhteisötyö, jossa henkilön on työskenneltävä tuomarin määräämä aika palkatta. Työn voi tehdä julkisessa laitoksessa (esimerkiksi sairaalassa), yksityisessä elimessä, yhdistyksessä jne. Tuomari vahvistaa keston, ja syytetyn on annettava suostumuksensa.

Joissain maissa kerrottiin olevan alaikäisille erillisiä sovitteluohjelmia. Esimerkiksi **Irlannissa** on ensin harkittava varoituksen antamista ennen kuin nuori saatetaan oikeuden eteen. Päätöksen varoituksesta tai syytteenpanosta tekee Diversion Programme -ohjelman johtaja. Päätös perustuu useisiin tekijöihin, kuten rikoksen luonteeseen, rikoksen vaikutuksiin yhteisöön, uhrin näkemyksiin ja nuoren aiempaan historiaan.

Joissain vastauksissa tuotiin esille myös erilaisia rikosprosessille vaihtoehtoisia tapoja puuttua vihapuheeseen. Esimerkiksi **Alankomaissa** oikeusministeriö rahoittaa tahoja (MiND), jonne voi raportoida verkossa tapahtuvasta syrjinnästä. Vihapuheen uhri voi olla yhteydessä MiNDiin, joka pyytää materiaalin poistamista. MiND voi myös raportoida tapauksen suoraan syyttäjälle. Vaihtoehtoisesti uhri voi tehdä suoraan rikosilmoituksen olematta MiNDiin yhteydessä.

Joissain vastauksissa myös kerrottiin syrjinnän vastaisesta lainsäädännöstä, joka voi olla vaihtoehtoinen tapa puuttua vihapuheeseen ja vihatekoihin, erityisesti silloin kun ne eivät täytä rikoksen tunnusmerkistöä. Vastauksissa myös kuvattiin lainsäädännön lisäksi syrjintäasioissa toimivaltaisten viranomaisten mandaattia.

4.2 Oikeustapaukset

Joissain vastauksissa referoitiin oikeustapauksia. Esimerkiksi **Romaniasta** tullessa vastauksessa kerrottiin kahdesta kiihottamista kansanryhmää vastaan koskevasta tuomiosta. Molempiin tuomioon kuului vankeusrangaistuksen lisäksi viiden vuoden esto tulla valituksi tehtävään, joka edellyttää julkisen vallan käyttöä. Toinen tuomituista veloitettiin lisäksi 90 päivän palkattomaan työhön.

Alankomaista kerrottiin tapauksesta, jossa antisemitismiä koskevassa tapauksessa tuomittu joutui kirjoittamaan raportin vierailustaan Anna Frankin taloon, joka on juutalaisen Anne Frankin ja hänen perheensä muistoksi perustettu museo.

Ranskasta kerrottiin kumppanuudesta Essonnen alueen paikallisen syyttäjän ja holokaustin muistolle omistetun museon välillä. Vierailu museossa kasvattajien kanssa voi olla joko vaihtoehto oikeudenkäynnille tai itse rangaistusseuraamus. Se on syyttäjän päätettävissä ja riippuu rikoksen vakavuudesta.

4.3 Hankkeet ja järjestövetoiset toimet

[Let'sGoByTalking-hankeessa](#) mm. kerättiin restoratiivisen oikeuden käytäntöjä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvissa viharikoksissa. Kartoituksen pohjalta julkaistiin opas lupaavista restoratiivisen oikeuden käytännöistä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvissa viharikoksissa. Oppaassa esitellään hankemaissa eli **Belgiassa, Bulgariassa, Italiassa, Alankomaissa, Espanjassa** ja **Puolassa** sekä **Isossa-Britanniassa** käytössä olevia käytäntöjä. Oppaan tavoitteena on käytäntöjen esittelemisen lisäksi tarjota vastauksia usein kysytyihin kysymyksiin. Lisäksi opas lisää päättäjien ja sidosryhmien tietoisuutta siitä, kuinka restoratiivinen oikeus voi hyödyttää seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvissa viharikoksissa.

Yksi hankkeen keskeisistä johtopäätöksistä oli, että jatkossa tarvitaan yhteistyötä kansalaisyhteiskunnan, restoratiivisen oikeuden sekä rikosoikeuden toimijoiden välillä, jotta voidaan lisätä viharikosten uhrien pääsyä restoratiivisiin prosesseihin sekä heidän tarpeidensa huomioimista.

Myös Speak.out-hanke keskittyi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin. Hankkeessa oli mukana yhdeksän EU:n jäsenmaata. Hankkeessa julkaistiin ammattilaisille käsikirja restoratiivisen oikeuden käytöstä viharikoksissa sekä käsikirja, jossa käsitellään viharikoksia ja restoratiivista oikeutta eri näkökulmista. Lisäksi käsikirjassa esitellään hankemaiden (**Belgia, Bulgaria, Viro, Unkari, Liettua, Latvia, Portugali, Espanja ja Iso-Britannia**) lainsäädäntöä, politiikkatoimia ja käytäntöjä.

Itävallassa kansalaisjärjestö NEUSTART toteuttaa ”Dialogue instead of hate”-ohjelmaa, joka on alkanut pilottina vuonna 2018 ja jatkunut vuodesta 2020 pysyvänä toimintana. Ohjelman tarkoituksena on auttaa tunnistamaan syrjintää ja luoda tietoisuutta sen vaikutuksista ja saada sitä kautta aikaan muutos käyttäytymisessä. Ohjelmaan osallistuvien yksilöiden kannalta tavoitteena on, että he tuntevat syrjintää koskevaa lainsäädäntöä, pohtivat syrjintää ja käyttäytymistään teoreettisella ja henkilökohtaisella tasolla sekä kehittävät herkkyyttä mielipiteen ilmaisemiseen.

5 Esimerkkejä restoratiivisen oikeuden käytännöistä viharikoksissa

5.1 Vuoropuhelua vihan sijaan -ohjelma (Itävalta)

Neustart on itävaltalainen kansalaisjärjestö, joka tarjoaa ratkaisuja rikollisuuden aiheuttamien ongelmien ja sen seurausten selvittelyyn. Neustart on yhteistyössä valtiosyyttäjien ja tuomareiden kanssa kehittänyt Vuoropuhelua vihan sijasta -ohjelman, jonka tarkoituksena on valistaa ihmisiä syrjinnästä, saada heidät pohtimaan ja muuttamaan käytöstään.

Ohjelma kehitettiin, koska Itävallassa syrjivä vihapuhe on viime vuosina lisääntynyt verkossa. Tämä on paitsi lisännyt tuomioita, myös saanut aikaan keskustelua siitä, että vihapuheen torjumiseen olisi saatava uusia keinoja. Vaikka tuomiot ovat lisääntyneet, eivät kaikki verkossa esiintyvät vihapuhetapaukset ole rikoksia. Tästä huolimatta vihapuhe on uhrille vakavaa. Nämä havainnot kannustivat Neustartia kehittämään yhteistyössä Grazin ja Wienin syyttäjien kanssa Vuoropuhelua vihan sijasta -ohjelman, jolla vastataan vihapuheeseen yhteiskunnan kannalta rakentavasti.

Ohjelmassa on viisi tavoitetta:

- syrjinnän oikeusnormit ja lakisääteiset rajat tunnustetaan ja niitä kunnioitetaan
- syrjintää käsitellään teoreettisella ja henkilökohtaisella tasolla
- tietoisuus sananvapauden ja viharikosten tekemisen välisestä rajasta lisääntyy
- käytös muuttuu rikosoikeuden mukaiseksi, eivät niinkään asenteet
- tietämys toimimisesta sosiaalisessa mediassa lisääntyy.

Ohjelmaan on mahdollista tulla mukaan kahdella tavalla. Ensimmäinen on yleisen syyttäjän esitutkinnassa esittämä tarjous, niin sanottu suunnanmuutos. Siihen sisältyy koeaika eli pakollinen Vuoropuhelua vihan sijasta -ohjelma. Tällöin rikoksenteikijä ei saa rikosrekisteriä poliisin tietojärjestelmään. Toinen tapa on tuomarin antama tuomio ja ohjaus. Siihen

kuuluu ehdollinen armahdus tai ehdollinen vapauttaminen, koeaika, ohjaaminen Vuoropuhelua vihan sijasta -ohjelmaan ja rikosentekijän rikosrekisteri.

Ohjelman sisältö on jaettu seitsemään eri moduuliin. Ensimmäisessä moduulissa on alustava kysely ja esitiedot, jotka sisältävät yksityiskohtaiset esitiedot asiakkaista. Nämä esitiedot laaditaan niin sanotun resurssi- ja riskiluettelon välineillä. Luetteloa käytettiin ensimmäisen kerran vuonna 2016 lakisääteisessä rikosseuraamuspalvelussa, ja sen avulla voidaan määrittää asiakkaan resurssit ja tunnistaa rikoksen uusimisen riskialueet.

Toisessa moduulissa selkeytetään normeja, ja sen tavoitteena on saada aikaan käsitys syrjinnän lakisääteisistä rajoista. Moduulissa keskitytään sananvapauden ja viharikosten tekemisen rajaan.

Kolmannessa moduulissa keskitytään rikosten käsittelyyn niiden uusimisen ehkäisemiseksi. Rikoksen uusimisen ehkäisyssä on olennaisen tärkeää tutkia asiakkaan rikosta kohdennetusti ja tarkasti. Rikollisille tarkoitettuun riskilähtöiseen toimenpideohjelmaan kuuluu muun muassa tietoisuuden lisääminen rikoksen seurauksista ja rikosentekijöiden käyttäytymisen arviointi, yksilöllinen ja tapauskohtainen tosiasioiden selvittäminen sekä uusimisten tai uusien rikosten riskinarviointi. Lisäksi ohjelmaan kuuluu tiedon saaminen yhteiskunnan kannalta rakentavista vaihtoehtoisista toimintastrategioista, keskustelu asenteesta ja käyttäytymisessä tarvittavista muutoksista ja konkreettisten tavoitteiden saavuttaminen.

Neljännessä moduulissa keskitytään mediaosaamiseen. Mediaosaaminen on kykyä käyttää mediaa asianmukaisesti sekä kykyä ymmärtää ja arvioida kriittisesti mediasisältöjä. Moduulin päätavoitteita ovat median ja sosiaalisen median yleisen toiminnan ymmärtäminen ja valeutisten tunnistaminen ja niiden käsittely. Lisäksi moduulissa käsitellään niin sanottujen informaatiokuplien toiminnan ymmärtämistä, samanmielisten kuplia koskevan ilmiön ja niiden dynamiikan tuntemista sekä sosiaalisen median alustojen teknisten mahdollisuuksien, kuten yksityisyysasetusten säätämisen, hyödyntämistä.

Viidennessä moduulissa keskitytään rakentavaan keskusteluun ja pyritään lisäämään tietoisuutta termien ja ilmaisujen valinnasta ja käytetyn kielen vaikutuksesta. Lisäksi siinä pyritään oppimaan ilmaisemaan mielipide halventamatta muita.

Kuudennessa moduulissa keskitytään näkökulman muutokseen ja uhrin näkökulmaan. Siinä syvennyttään luomaan ja kehittämään tietoisuutta sekä osoittamaan, miten verkon vihapuhe vaikuttaa sen kohteena oleviin ihmisiin tai ihmisryhmiin. Moduulissa käsitellään asiakkaiden henkilökohtaisia kokemuksia, sillä pysyvä käyttäytymisen muutos voidaan saada aikaan vain, jos myös heidän kokemuksensa ja vahinkonsa otetaan prosessissa huomioon.

Seitsemännessä moduulissa käsitellään syrjintää ja tietoisuutta, ja sen tavoitteena on terävöittää asiakkaiden käsityksiä syrjinnästä. Lisäksi siinä käydään keskustelua syrjinnästä teoreettisella ja henkilökohtaisella tasolla ja pohditaan käyttäytymistä.

Tarvittaessa voidaan lisätä erikoismoduuleja, kuten oppitunteja fasismin historiasta, syvennettyä oikeudellista tietoa (esimerkiksi graffiteista) tai opastettuja kierroksia muistopaikoille.

Ohjelman kesto on noin 6–12 kuukautta. Ohjelmaan osallistuneista henkilöistä 80 prosenttia on suorittanut sen loppuun. Ohjelmaan osallistuneista 71 prosenttia on ollut miehiä ja 39 prosenttia naisia. Valtaosa on 40–60-vuotiaita. Ohjelmaan osallistuvista henkilöistä 88 prosentilla ei ole rikosrekisteriä. Ohjelmasta on saatu lupaavia tuloksia: 70 prosentilla osallistujista ymmärrys oli lisääntynyt ohjelman päätyttyä.

5.2 Let'sGoByTalking-hanke – restoratiivisen oikeuden käytäntöjä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvissa viharikoksissa

Let'sGoByTalking-hankkeen tavoitteena oli edistää uhrien oikeuksien toteutumista seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvissa viharikoksissa. Hankkeessa mm. kehitettiin yhteistyötä restoratiivisen oikeuden toimijoiden ja vähemmistöjä edustavien järjestöjen välillä, tuotettiin koulutusmateriaalia ja julkaistiin kartoitus lupaavista käytännöistä. Let'sGoByTalking-hankkeessa oli kumppaneita kuudesta maasta: Alankomaista, Espanjasta, Belgiasta, Bulgariasta, Italiasta ja Puolasta. Seuraavaksi esitellään kahta hankkeen toimintoa: yhteistyön kehittämistä ja ammattilaisten koulutusohjelmaa.

Yhteistyön kehittäminen

Restoratiivisen oikeuden ja vähemmistöjen oikeuksien parissa toimivien järjestöjen välillä on kehitetty yhteistyötä Let'sGoByTalking-hankkeessa. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksia edistävillä järjestöillä ja muilla kansalaisjärjestöillä voi olla restoratiivisesta oikeudesta toisenlaisia näkemyksiä kuin restoratiivisen oikeuden ammattilaisilla, uhrien tuen ammattilaisilla ja muilla oikeusjärjestelmän toimijoilla. Hankkeen toimien tavoitteena oli kuroa umpeen tämä kuilu.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvilla viharikoksilla on yhteisiä piirteitä, kuten aliraportointi ja epäluottamus viranomaisia kohtaan. Hankkeessa painotettiin uhrien tarpeiden arviointia ja prosessin mukauttamista kyseisen uhrin tarpeisiin. Välittäjillä/sovitelijoilla on keskeinen rooli tarpeiden arvioinnissa ja mukautusten tekemisessä.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksia edistävien järjestöjen ja restoratiivisen oikeuden palvelujen välillä on monia mahdollisia yhteistyötapoja. Seksuaali- ja sukupuoli-vähemmistöjen oikeuksia edistävät järjestöt saattavat suhtautua epäillen restoratiiviseen oikeuteen, mutta järjestöt ovat tärkeä tuki uhreille ja ne voivat tukea restoratiivisia prosesseja mm. tarjoamalla välillisiä uhreja ("proxy victims"), joiden kanssa tapahtumia voidaan käsitellä silloin, kun uhri ei halua kohdata tekijää. Lisäksi järjestöillä on tärkeä rooli uhrien tukemisessa ja edunvalvontatyössä.

Ammattilaisten kouluttaminen restoratiiviseen työhön seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvien viharikosten uhrien kanssa

Let'sGoByTalking-hankkeessa kehitetyssä koulutusohjelmassa koulutetaan ammattilaisia restoratiiviseen työhön seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvien viharikosten uhrien kanssa. Ennen koulutusohjelman laatimista tehtiin tutkimus uhrien ja ammattilaisten tarpeista.

Tutkimuksen tuloksista kävi ilmi, että uhrit eivät yleensä ole tietoisia restoratiivisesta oikeudesta. Kun uhrit olivat saaneet tietoa restoratiivisesta oikeudesta ja sen tarjoamista mahdollisuuksista, he uskoivat, että rikosentekijä kuuntelee restoratiivisen oikeuden ammattilaista ja arvostaa tätä. Epäilyksiä herätti kuitenkin pelko uudelleen uhriutumisen.

Ammattilaisten tarpeita koskeva tutkimus paljasti restoratiivista oikeutta koskevan tietovajeen. Ammattilaisilla oli yleisesti ottaen vain vähän tietoa tietyistä restoratiivisen oikeuden ohjelmista ja restoratiivisen oikeuden käytöstä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistetuissa viharikostapauksissa. Ammattilaiset tunnustivat seksuaali- ja sukupuoli-vähemmistöihin ja terminologiaan liittyviä koulutustarpeita, mutta restoratiivisen oikeuden osalta koulutustarpeita tunnustettiin vähemmän.

Ammattilaisten kouluttamiseksi hankkeessa luotiin koulutusohjelma, jossa on kolme eri moduulia. Kaksi moduulia toteutetaan verkossa ja kolmas kasvokkain. Koulutusohjelman tavoitteena on lisätä tietoisuutta ja kehittää myönteisiä asenteita restoratiivisen oikeuden ohjelmia ja käytäntöjä kohtaan, joita voidaan käyttää seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvissa viharikoksissa. Lisäksi tavoitteena on antaa tietoa siitä, miten restoratiivista lähestymistapaa sovelletaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvien viharikosten uhrien kanssa tehtävään työhön.

Moduulin 1 tavoitteena on antaa tietoa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin liittyvästä terminologiasta ja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvien viharikosten uhrien tarpeista. Moduulissa selitetään viharikoksen käsite ja kerrotaan siitä, mitä vaikutuksia viharikoksilla on uhriin ja uhrien tarpeisiin.

Moduulin 2 tavoitteena on antaa tietoa restoratiivisen oikeuden käytön periaatteista ja hyödyistä. Kolmannen moduulin tavoitteena on kouluttaa mukana olevat ammattilaiset soveltamaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen näkökulman huomioon ottavaa ja restoratiivista lähestymistapaa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvien viharikosten uhreihin.

Moduulien arvioinneissa moduulit 1 ja 2 nähtiin tehokkaana keinona lisätä tietoisuutta restoratiivisesta oikeudesta ja viharikoksista. Kokeneet ammattilaiset saivat moduuleista vain vähän lisätietoa tai uutta tietoa, mutta ne vankistivat tietämystä perusasioista. Vastaajat tunsivat saaneensa lisää valmiuksia käsitellä tilannetta entistä paremmin niin, että oikeudenmukainen tila pystyttäisiin palauttamaan, ja puhumaan uhreille restoratiivisen oikeuden mahdollisuudesta.

5.3 Rikoksentekijöiden kanssa toteutettava monimuotoisuusohjelma (Espanja)

Espanjassa toteutetaan Programa Diversidad -monimuotoisuusohjelmaa, joka on vapaaehtoinen vankilassa oleville ja pakollinen vihaan, vihamielisyyteen, syrjintään tai väkivaltaan liittyvistä rikoksista tuomituille. Ohjelma koostuu noin 50 istunnosta, joissa pyritään torjumaan muukalaisvihaa, homofobiaa ja muihin vihamotiiveihin perustuvia viharikoksia. Istunnot ovat ensin yksilöllisiä ja sen jälkeen ryhmäistuntoja.

Ohjelmaa käytetään seitsemässä espanjalaisessa vankilassa, ja sen tavoitteena on vähentää uusimisastetta edistämällä uudelleen koulutusta ja yhteiskuntaan sopeutumista. Ensimmäinen vaihe on arviointivaihe, jota seuraa terapeuttille prosessille omistettu toinen vaihe. Tämän aikana käsitellään muun muassa suvaitsemattomuutta, huonoa itsetuntoa ja ennakkoluuloja. Kolmannessa vaiheessa arvioidaan prosessia, ja viimeisessä voidaan käyttää restoratiivista oikeutta uhrin ja rikoksentekijän kohdatessa.

Monimuotoisuusohjelma on tarkoitettu ihmisille, jotka on tuomittu rikoslain 510 §:n nojalla viharikoksesta, sekä niille, jotka on tuomittu muista rikoksista, mutta joita on rangaistu viharikosten raskauttavien asianhaarojen vallitessa eli kyse on rasistisista, antisemitistisistä tai muista syrjivistä, esimerkiksi seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin liittyvistä syistä.

Monimuotoisuusohjelmassa viharikosten uhreihin kiinnitettiin erityistä huomiota jo ohjelmaa laadittaessa. Sisäasiainministeriön mukaan ohjelman laatimisen aikana viharikosten eri uhriryhmät ja yhteiskunnalliset yhteisöt kertoivat kokemuksistaan ja esittivät mielipiteitään sekä pohtivat aiheutuneita haittoja ja niistä johtuvia henkilökohtaisia ja sosiaalisia seurauksia.

5.4 Katusovittelu (Suomi)

Katusovittelu on suomalaista sovittelun kenttää täydentävä toimintamalli, jota sovelletaan rikoksiin ja riitoihin, joissa on osallisina alle 18-vuotiaita lapsia tai nuoria. Katusovittelua toteuttaa Aseman Lapset ry STEA-avustuksella. Katusovittelu on alun perin Norjassa kehitetty työmuoto, jonka Aseman Lapset ry on mukauttanut Suomen olosuhteisiin.

Katusovitteluja on toteutettu Suomessa vuodesta 2013 alkaen ja tällä hetkellä sitä toteutetaan monenlaisissa rikos- ja riita-asioissa, joissa vähintään yksi osapuolista on alle 18-vuotias. Tyypillisimpiä katusoviteltavia tapauksia ovat nuorten keskinäiset pahoinpitelyt, vahingonteot ja pitkittyneet koulukiusaamistapaukset.

Katusovittelussa kaikki osapuolet saavat tilaisuuden esittää oman näkemyksensä tapahtuneesta, tulla kuulluksi ja kohdata kasvokkain. Katusovittelussa konflikteihin puututaan rakentavalla ja kokonaisvaltaisella tavalla, ja tavoitteena on lapsen tai nuoren syrjäytymisen tai rikoskierteen ehkäisy.

Katusovittelu pohjautuu restoratiivisiin arvoihin ja periaatteisiin kuten lakisääteinen rikos- ja riita-asioden sovittelukin. Katusovittelu kuitenkin myös eroaa lakisääteisestä rikos- ja riita-asioden sovittelusta, esimerkiksi siten, että katusovittelussa vähintään yksi sovittelijoista on kasvatusalan ammattilainen. Tyypillisesti katusovittelussa sovittelijoina toimii vapaaehtoissovittelijan ja katusovittelijan muodostama työpari.

Katusovittelijat ovat sovittelijoiksi koulutettuja kasvatusalan ammattilaisia, jotka osaa- vat ottaa huomioon nuorten sovitteluiden erityispiirteet. Koulutetut katusovittelijat ovat muun muassa nuorisotyöntekijöitä, erityisnuorisotyöntekijöitä, etsiviä tai jalkautuvia nuorisotyöntekijöitä, opettajia ja kuraattoreita, perhetyöntekijöitä, kriisityöntekijöitä, päihde-työntekijöitä, sosiaalityöntekijöitä ja psykologeja.

Nimestään huolimatta katusovittelu ei tapahdu kaduilla. Konfliktiin voidaan kyllä puuttua heti sen tapahtuma-aikaan esimerkiksi puhuttamalla osapuolia, mutta konfliktin varsinainen ratkominen tapahtuu vasta myöhemmin järjestettävässä sovittelutapaamisessa. Katusovittelu pyritään toteuttamaan nopeasti, jotta konflikti ei ehdi syventyä, eivätkä osapuolet unohtaa tapahtunutta ennen sovittelua.

Sovittelussa tavoitteena ei ole rangaista nuorta, vaan antaa hänelle mahdollisuus ottaa vastuu teoistaan. Nuoren huoltajat ja perhe otetaan tilanteen selvittelyyn mukaan, ja perheelle voidaan tarjota tukea myös sovitteluprosessin päätyttyä. Sekä nuoren että huoltajien suostumus tarvitaan katusovittelun käynnistämiseksi.

Katusovittelijoiden erityisosaamista voidaan hyödyntää esimerkiksi erityistarpeisten nuorten rikoksissa, koulukiusaamistapauksissa tai lähisuuhdeväkivaltatapauksissa, joissa on

mukana alaikäisiä osapuolia. Katusovittelu perustuu verkostotyöhön, jota tehdään etenkin poliisin, sovittelutoiminnan, järjestyksenvalvonnan, koulun ja sosiaalitoimen kanssa.

5.5 Naapuruussovittelu (Suomi)

Naapuruussovittelun tarkoitus on ennaltaehkäistä naapureiden välisiä konflikteja ja sovittaa syntyneitä ristiriitoja. Sovittelun tavoitteena on korjata naapureiden väliset suhteet ja auttaa heitä löytämään yhteinen, kestävä ratkaisu, joka parantaa naapurisopua, asumisen mukavuutta ja turvallisuutta.

Naapuruussovittelun keskus on perustettu 2015 ja toimii Suomen Sovittelufoorumi ry:n alaisuudessa. Keskuksen neljästä ammattisovittelijasta sekä 12 vapaaehtoissovittelijasta koostuva tiimi sovittelee pääkaupunkiseudulla, Pirkanmaalla ja Varsinais-Suomessa. Sovittelua muilla alueilla toteutetaan pääsääntöisesti etäyhteyksin. Naapuruussovittelu koostuu kolmesta päävaiheesta: valmistelusta, kohtaamisesta ja seurannasta.

Sovittelua voidaan tehdä joko kahdenvälisesti tai yhteisösovitteluna. Kahdenvälinen sovittelu toimii tilanteessa, jossa on kaksi tai useampi tunnettu osapuoli, joiden välejä hiertää jokin asia. Tämä asia voi olla esimerkiksi välikohtaus tai häiritsevä tapa.

Yhteisösovittelua tehdään silloin, kun konflikti ei ole selkeästi määriteltävissä. Tällainen tilanne voi esimerkiksi olla silloin, jos taloyhtiössä on huono henki, ihmiset valittavat usein toisistaan tai kun jollain alueella ihmiset tai ryhmät ottavat yhteen. Yhteisökonfliktit ovat usein monisyisiä ja vaativat yleensä ammattisovittelijaa.

Yhteisösovittelumalli on saanut kansallista ja kansainvälistä julkisuutta. Vuonna 2018 [Forssan malli](#) voitti Euroopan rikoksentorjuntakilpailun ECPA:n järjestämän kilpailun, jossa väestöryhmien välisiä konflikteja puretaan yhteisösovittelun keinoin.

Yksi tapausryhmä naapuruussovittelussa ovat eri väestöryhmien väliset konfliktitilanteet. Tällaisessa tilanteessa esimerkiksi eri etnisen taustan omaavat asukkaat saattavat ajautua konfliktiin jostain tietystä asiasta. Väestöryhmien välisissä konflikteissa naapurin häiritsevältä tuntuvan käytöksen ajatellaan johtuvan nimenomaan erilaisesta kulttuurista tai etnisestä taustasta. Tällöin tilanne voidaan kokea olevan lukossa ja muuttumaton, jolloin eteenpäin pääsy on vaikeaa. Jos naapurin toimintatavat poikkeavat paljonkin itselle ominaisista tavoista, muodostavat ne ennakkoluuloihin perustuvia tulkintoja. Tulkinnat taas saavat vahvistusta asukkaiden välille syntyvistä negatiivisista tilanteista. Sovittelussa pureudutaan syvemmälle kulttuuristen käsitysten/tulkintojen taustalla oleviin tekijöihin. Sovitteluprosessi, johon kuuluu kohtaaminen ja kunnioittava keskustelu, on itsessään

omiaan purkamaan ennakkoluuloja. Kaikki tämä mahdollistaa ratkaisujen löytymisen itse häiriötä aiheuttavaan asiaan.

Suoranaisia vihamotiiviin perustuvia tapauksia tulee naapurussovitteluun harvoin. Usein valituksen kohteena oleva asukas saattaa luulla, että hänen etninen taustansa on syynä valitukselle, vaikka valitus pohjautuisikin ainoastaan häiritseväksi koettuun toimintaan. Mikäli kuitenkin asenteellisuutta eri etnisyyksiä kohtaan esiintyy, tulee se usein ilmi sovittelijan ja asukkaan välisessä kahdenkeskisessä keskustelussa, joka aina edeltää itse sovittelutapaamista. Tällöin on tärkeää käsitellä sitä, mihin nämä tunteet perustuvat ja johduttavatko ne esimerkiksi aikaisemmista kokemuksista tai ennakkoasenteista. Sovittelijan arvioitavissa on, edetäänkö tällöin yhteistapaamiseen vai ei. Mikäli asukkaan puhe pysyy vihapuheen tasolla erillistapaamisessa, ei hän todennäköisesti kykene myöskään dialogiin naapurin kanssa. Toisaalta aidon dialogin mahdollistuessa voivat myös asenteet ja ennakkoluulot muuttua.

Yksi esimerkki tällaisesta tilanteesta on, kun pakolaisena Suomeen saapunut asukas koki, että hänen naapurinsa vainoaa häntä tehtailemalla valituksia isännöitsijälle liittyen hänen lastensa käytökseen ja häiritseviksi koettuihin ääniin. Asukas oli vakuuttunut, että muukalaisvihainen naapuri yritti häätää sekä mustamaalata koko perheen maineen naapurustossa. Sovittelussa paljastui, että kyseisellä naapurilla oli itsellään sukulaisia samasta kulttuurista ja ilmoitukset isännöitsijälle perustuivat aidosti erilaiseen vuorokausiryhmiin, siitä seuranneeseen äänimaailmaan ja väärinkäsityksiin – ei muukalaisvihaan. Avoin ja aito dialogi sai aikaan yhteisymmärrystä näiden asukkaiden välillä.

5.6 Koulusovittelu (Suomi)

Konfliktit ovat koulusovittelussa sosiaalisen oppimisen mahdollisuuksia, joita on mahdollista ratkaista restoratiivisella prosessilla. Koulussa tapahtuvassa sovittelussa on sopimuksen syntymisen lisäksi tavoitteena luoda osapuolten tarpeita kunnioittava prosessi, joka vahvistaa osallisuutta ja sosiaalisia taitoja.

Suomalaisiin kouluihin sovittelutoimintaa on tuotu vuodesta 2000 alkaen, ja toiminta laajenee jatkuvasti. Tällä hetkellä Suomen Sovittelufoorumin VERSO-ohjelman käynnistämää sovittelutoimintaa hyödynnetään päiväkodeissa, ala- ja yläkouluissa, yhtenäiskouluissa lukioissa ja toiseen asteen ammatillisissa oppilaitoksissa.

Suomalaisissa koulussa on käytössä vertaissovittelu ja aikuisjohtoinen sovittelu. Nämä menetelmät eivät poista koulun muita konfliktinratkaisumenetelmiä, vaan täydentävät niitä. Sovittelutoiminta kuitenkin antaa työvälineen konfliktien käsittelyyn

lapsiystävällisesti. Koulun yhteisön jäsenten sovitteluosaaminen tuottaa toimintakulttuuria, jossa oppilaat ovat itse asiantuntijoita ja aktiivisia toimijoita.

Sovittelu aloitetaan mahdollisimman pian, jotta tavoite koulun työrauhan turvaamisesta voi toteutua. Samalla myös estetään konfliktien eskaloituminen, ja muuttuminen vakavammaksi. Toimintaa koulussa ohjaa aina henkilökunnasta muodostuva tiimi.

Vertaissovittelussa hieman vanhemmat sovittelijoiksi koulutetut oppilaat auttavat konfliktissa osapuolina olevia oppilaita löytämään ratkaisun konfliktiinsa. Tyypillisesti vertaissovittelussa käsitellyissä tapauksissa on kyse esimerkiksi nimittelystä, haukkumisesta, tönnemisestä, mielipahaa aiheuttavasta kommentoinnista sosiaalisessa mediassa tai ryhmän ulkopuolelle jättämisestä. Vertaissovittelussa osapuolet pääsevät kertomaan oman näkemysensä tapahtumista, kuvaamaan tunteitaan, tunnistamaan tarpeitaan ja esittämään ratkaisuehdotuksiaan. Sovittelun tavoitteena on etsiä ratkaisua tilanteeseen, jotta koulu työ voi rauhassa jatkua. Jos vertaissovittelu ei johda toivottuun lopputulokseen, tapaus ohjataan aikuisjohtoiseen sovitteluun.

Aikuisjohtoisessa sovittelussa sovittelijoina toimivat sovittelukoulutuksen saaneet koulun henkilökunnan jäsenet. He sovittelevat muun muassa pidempään jatkunutta kiusaamista, opettajien ja oppilaiden välisiä konflikteja tai konflikteja, joissa huoltajat ovat osallisina. Restoratiivisessa prosessissa olennainen tunteiden tunnistaminen ja niistä keskustelu purkaa konfliktin aiheuttamia tunteita, kuten vihaa, pelkoa tai epävarmuutta. Tarpeiden tunnistaminen puolestaan sitouttaa ratkaisuihin, joita osapuolet esittävät. Aikuisjohtoinen sovittelu nojaa edelleen restoratiivisen oikeuden arvoihin ja periaatteisiin kuten vertaissovittelukin. Näin eritasoisten konfliktien käsittely on läpinäkyvää ja koulu yhteisön jäsenet ovat tietoisia siitä, mikä prosessi on ja miten osapuolet saavat olla osallisina oman tilanteensa käsittelyssä ja ratkaisussa.

Jos sovittelu ei tuota toivottua tulosta, koulussa ilmaantuvia konflikteja sovittelaa myös muualla, esimerkiksi ohjaamalla tapaus valtakunnalliseen rikos- ja riita-asioiden sovitteluun tai alueellisen poliisin tai nuorisotyön tukeman toiminnan piiriin (esimerkiksi ankkuritoiminta).

6 Johtopäätöksiä

Vaikka viharikosten sovitteluun suhtaudutaan varovaisesti, ja viharikosten sovittelua kohtaan on esitetty kritiikkiä, voi restoratiivisten menetelmien käyttö viharikoksissa vastata uhrien tarpeisiin. Restoratiiviset menetelmät voivat esimerkiksi tarjota uhrille tukea ja mahdollisuuden tulla kuulluksi. Restoratiiviset menetelmät eivät kuitenkaan sovi kaikkiin tapauksiin, ja huolellinen valmistelu ja sovittelun edellytysten tunnistaminen on tehtävä vihamotiivi huomioiden. Sovittelijan rooli on keskeinen, jotta vihamotiiviin liittyvä vallan epätasapaino voidaan prosessissa tunnistaa.

Kartoituksen perusteella vaikuttaa siltä, että joissain maissa restoratiivisen oikeuden menetelmien käyttöä viharikoksissa on kehitetty systemaattisemmin kuin Suomessa. Näiden kokemusta hyödyntäminen muun muassa ammattilaisten koulutuksen kehittämisessä olisi Suomessa toivottavaa. Kiinnostavaa on, että kartoituksen perusteella monissa hankkeissa on keskitytty tarkastelemaan restoratiivisen oikeuden menetelmiä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvissa viharikoksissa.

Jatkossa tarvitaan enemmän sovittelijoiden koulutusta, jotta viharikosten erityispiirteet osataan ottaa huomioon. Tälläkin hetkellä vihamotiivin sisältämiä tapauksia käsitellään restoratiivisilla menetelmillä, mutta vihamotiivia ei välttämättä tunnisteta tai käsitellä prosessissa. Tällöin sen merkitystä ei osata ottaa huomioon muun muassa sovittelun valmistelmissä, eikä huomioida siihen liittyviä riskejä.

Myös tiedonkeruuta viharikosten sovittelusta on kehitettävä, jotta saadaan lisätietoa vihamotiivin sisältämien tapausten määrästä ja laadusta. Lisäksi olisi tärkeää tutkia uhrien kokemuksia prosessista.

Viharikosten uhrin ilmoittavat viharikoksista viranomaisille harvoin, ja tämän vuoksi viharikoksiin puuttumiseksi ja uhrien oikeuden saamiseksi tarvitaan uusia keinoja rikosprosessin lisäksi. Erityisesti tapaukset, jotka eivät täytä rikoksen tunnusmerkistöä, eivätkä siten päädy rikosprosessiin, voivat hyötyä restoratiivisista menetelmistä. Restoratiiviset menetelmät voivat tarjota viharikosten uhreille yhden tavan saada aikaan toivottuja vaikutuksia ja tulla kuulluksi.

LÄHTEET

- Attias, Miriam (2020), Identiteetit, konfliktit ja sovittelu. Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos.
- Attias, Miriam (2022), Sovittelu väestösuhteiden rakentamisessa. Teoksessa *Ervasti, Kaijus ja Attias, Miriam (toim.), Sovittelu ja sen sovellukset*. Edita.
- Ervasti, Kaijus (2020), Ryhmien väliset konfliktit ja niiden ratkaiseminen. Teoksessa *Attias, Miriam ja Kangasoja, Jonna (toim.), Me ja ne – välineitä vastakkainasettelujen aikaan*. Into Kustannus.
- Ervasti, Kaijus (2022), Sovittelu konfliktinratkaisumenettelyinä. Teoksessa *Ervasti, Kaijus ja Attias, Miriam (toim.), Sovittelu ja sen sovellukset*. Edita.
- Gavrielides, Theo (2012), Contextualizing Restorative Justice for Hate Crime. *Journal of Interpersonal Violence* 27.
- Gellin, Maija; Jokinen, Heidi ja Slögs, Pia (2022), Sovittelu osana restoratiivista oikeutta. Teoksessa *Ervasti, Kaijus ja Attias, Miriam (toim.), Sovittelu ja sen sovellukset*. Edita.
- Jauhola, Laura; Siltala, Jenna ja Nieminen, Kati (2022), ”Että puututtaisiin konkreettisesti”: Seurantaselvitys vihapuheesta ja häirinnästä ja niiden vaikutuksista eri vähemmistöryhmiin. Oikeusministeriön julkaisu, *Selvityksiä ja ohjeita* 2022:10.
- Juutinen, Marko (2021), Viharikokset ja niiden käsittely rikosprosessissa. Oikeusministeriön julkaisu, *Selvityksiä ja ohjeita* 2021:18.
- Mäkinen, Viivi ja Nortio, Emma (2020), Tutkimuskatsaus myönteisten ryhmäsuhteiden edistämiskeinoista. *Policy Brief 4, Syrjintä Suomessa*, 2020.
- Nokso-Koivisto, Inka (2018), Uhrien kokemuksia viharikoksista Suomessa vuosina 2014–2018.
- Peltonen, Lasse; Haavisto, Vaula; Heinonen, Hilkka ja Elonheimo, Henrik (2022), Suomalaisen sovittelun tila ja mahdollisuudet. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2022:30
- Szontagh, Veronika (2020), The chances of restorative justice in hate crime cases. *Hungarian Journal of Legal Studies* 61.
- Walters, Mark; Paterson, Jenny and Brown, Rupert (2021), Enhancing punishment or repairing harms? Perceptions of sentencing hate crimes amongst members of a commonly targeted victim group. *The British Journal of Criminology* 62.
- Walters, Mark (2020), Developments in the use of restorative justice for hate crime. *The International Journal of Restorative Justice* 2020 vol. 3(3).

Oikeusministeriö
PL 25
00023 Valtioneuvosto
www.oikeusministerio.fi

Justitieministeriet
PB 25
00023 Statsrådet
www.justitieministeriet.fi

ISSN 2490-0990 (PDF)
ISBN 978-952-400-430-5 (PDF)